

III

ЗЬ НЯМЕЧЧЫНЫ Ў ВЯЛІКАБРЫТАНІЮ

- 3 „Адзінаццаткі” – Дванаццатка.
- „Жалезная заслона”.
- Разьвітаньне зь Нямецчынай.
- Пераправа празь Ля-Манш.
- Выбар працы. На вуглякопскай практыцы ў Шатляндыі.
- На месцы сталае працы ў цэнтральнай Англіі.
- Некаторыя вучацца танцаваць.
- Уладжваемся жыць, але не пакідаем надзеі.
- Беларускія песьні ў начным аўтобусе.
- „Чым далей, тым больш праціўна...”

3 „Адзінаццаткі” — Дванаццатка

У перасыльным лягеры ў Мюнстэры, дзе нам выдалі адпаведныя асабістыя пасьведчаньні – хто мы й куды — было шмат падобных да нас шукальнікаў лепшай долі. Тут мы спаткалі свайго суродзіча й аднагодка Паўла Дзімітрука. Родам ён быў ці не са Случчыны, але ў дакумэнтах пісаўся з Баранавічаў. У 1945-46 гадох у паваеннай Нямецчыне, па якой гайсалі савецкія рэпатрыяцыйныя камісіі, шмат хто з „усходнікаў” мяняў месца нараджэньня на Заходнюю Беларусь (гэтак паказваючы на сваё польскае грамадзянства), каб ухіліцца ад прымусовай дэпартацыі ў Савецкі Саюз (а фактычна, у Сібір ці на Поўнач). Да гэтых, відаць, належаў і наш новы сябра, хоць ніхто з нас яго й не дапытваў на гэты конт. І наагул мы ведалі адзін пра аднаго мала, нават у часе пазьнейшае цеснае дружбы. Сьстэматычных вестак пра сяброў групы ніхто ня зьбіраў. Расказвалі адзін аднаму тыя ці іншыя выпадкі са свайго жыцьця й на гэтым азнаямленьне канчалася. Далейшае сяброўства мацавалася на аснове асабістых сымпатыяў ды на глебе супольна выконванае працы. Гэтак і зь Дзімітруком. Паўло, як і ўсе мы,

быў праваслаўны. Асьвету меў, відаць, недзе каля сярэдняй. З часам мы дапамаглі яму дастаць пасьведчаньне аб заканчэньні гімназіі ймя Янкі Купалы.

У другім выпуску нашага лістка „Наперад!” мы паведамлілі жартоўна, што ў Мюнстэры на сьвяткаваньні „старога” Новага Году (14 студзеня) чаркі былі паднятыя за „дванаццацёх апосталаў”. А ў трэцім нумары, які быў выдадзены, як зазначалася пад загалоўкам, „На рэйках у Ангельшчыну – Мюнстэр-Амстэрдам”, быў змешчаны й верш нашага новага спадарожніка (пад псэўдонімам Дванаццаты), прысьвечаны „Адзінаццатцы”. У вершы — згадка пра спаленыя сёлы й гарады на Бацькаўчыне, адкуль аўтару „галоднаму, голаму і разутаму” давалося пайсьці „ў сьвет шырокі”. Верш канчаўся вітаньнем нашай грамады:

Ля трох гадоў прайшло з тых дзён,
Шмат гора бачыў кожны з нас...
Браты! Вам нізенькі паклон!
Вы – Крывічы! І я – да вас!

Ну, што ж – чым больш, тым лепш. Пагатоў, што лік наш „закругляўся” да сымбалічных Дванаццацёх.

На самым пачатку дарогі, калі мы наважыліся выдаваць свой, як мы яго назвалі, „лісток” „Наперад!”, кожны адчуў на сабе абавязак унесці ў яго сваю творчую лепту. Адным давалася гэта лягчэй, другім цяжэй. Але ўсе творча напружваліся, прынамся на самым пачатку шляху. Нічога ня выходзіла адно ў Піліпа Дзехцэра, хоць ён напэўна намагаўся ня менш за іншых. Даў сваю пробу пяра (як пасья аказалася, адзіную) і Лёня Швайчук – якраз на актуальную тэму дарогі. Вось ягоныя „Думкі ў дарозе”.

Кожна з нас, каму па тых ці іншых прычынах прышлося пакідаць свой край або тое асяродзьдзе, зь якім чалавек зжыўся, пакідае яго з жалем і тугой на сэрцы. Тое самае перажывала й наша „адзінаццатка”, пакідаючы роднае асяродзьдзе – Міхэльсдорф. Хоць і не на кожным гэта можна было заўважыць. На адным заўважалася больш, на другім – менш. Але калі ад’ехалі, тады можна было ўбачыць: кожны сядзеў сумны, прыбіты, задуманы.

Аб чым думаў – ведама толькі яму аднаму. Адзін думаў можа аб сваёй каханай, другі – аб знаёмых, трэйці – аб тым, што яго чакае ў будучыні...

Аднак акрамя гэтых думак, усе адзінаццаць былі злучаныя адной агульнай думкай, думкай аб той нацыянальнай працы, якую мае кожны з нас прарабіць, лічачы яе за свой сьвяты абавязак; аб працы, якую за ўсякую цану трэба правесці сярод сваіх братоў, якіх на сяньняшні дзень больш, чымся тых, што праводзяць гэтую працу; аб працы, што можна выказаць адным словам – усьведаміць.

А пасья разам – н а п е р а д !

„Наперад!” №3, 20 студзеня 1948.

Падобны матыў, у больш разгорнутай форме, прагучэў пад заг. „Нашы імкненьні” ў Цьвіркавай перадавіцы таго ж нумару.

Нашая „адзінаццатка” знаходзіцца цяпер яшчэ ў дарозе. У дарозе ў Ангельшчыну, трэба сказаць, пакуль што – у няведамае. У няведамае, бо ці ж можам сказаць цяпер, што чакае нас у далейшым, на што мы можам спадзявацца? Зразумела – ясна, канкрэтна адказаць на гэтае пытаньне цяпер немагчыма. Нам няведамыя нават дакладна ўмовы, у якіх нам прыдзецца працаваць, жыць, весці хоць бы скромную нацыянальную працу. А галоўнае – мы ня ведаем, як хутка ўдасца зрэалізаваць нам нашу галоўную мэту – прадаўжаць навуку.

З кароткіх вестак, якія даходзілі да нас з Ангельшчыны, ад зарганізаванае там нашае нацыянальнае групы, вестак аб навуцы амаль ня было. Пасьля мы даведаліся, што зь некалькіх дзесяткаў кандыдатаў на вышэйшыя студыі, студуююць толькі адзінкі...

Паўстае пытаньне: чаму мы, абсальвэнты (выпускнікі) й вучні старэйшых клясаў, галоўнай мэтай якіх ёсьць далейшая навука, едзем шукаць шчасьця якраз у Ангельшчыну – туды, дзе, як выглядае, магчымасьцяў навуцы калі ня менш, дык дылёка ня больш, чым у іншых краінах, напрыклад, у Францыі. Ці мо ў нас на першым пляне не навука, а нейкія іншыя, больш асабістага характару меркаваньні?

Не. Мы вельмі добра разумеем свой абавязак і адказнасьць перад сваім Народам. У Ангельшчыну ж мы едзем таму, што дагэтуль краіна гэтая найбольш падходная для нас. Гэтаксама мы паехалі б у кожную іншую краіну, дзе былі б хоць найменшыя надзеі на далейшую навуку.

Для нас зусім зразумела, што пачаць далейшую навуку будзе вельмі цяжка. Разумеем, што перад гэтым нам прыдзецца працаваць больш кароткі ці даўгі пэрыяд часу, каб поўнасьцю апанаваць мову й забясьпечыцца матарыяльна. Акрамя гэтага могуць узьнікнуць цяжкасьці, цяпер не прадугледжаныя намі. Аднак мы верым у свае сілы! Мы верым, што пры патрэбе наша беларуская сям’я не адмовіць нам дапамогі й чым будзе магчы, падтрымае нас. Мы ж у адказ пастараемся даць усё магчымае – гэта ляжыць у нашых супольных інтарэсах.

Коротка сфармуляваўшы, нашы імкненьні выглядаюць так: за ўсякую цану – вучыцца!

„Наперад!” №3, 20 студзеня 1948

На самым прыярдні выезду зь Нямецчыны, мы не маглі прачытаць таго, што напісаў тады выдаваны ў Лёндане двухтыднёвік „Беларус на Чужыне” (№5, 2 студзеня 1948):

Зь Нямецчыны ўсьцяж выяжджаюць беларусы ў розныя краіны, а такжа нямала запісываецца і ў В. Брытанію. Чутно, што такжа

шмат беларусаў вучняў Міхэльсдорфскай гімназіі сюды выбіраецца. Наша рада: хто толькі можа там вучыцца, хай навукі не перарывае. У Англіі для прыехаўшых сюды на працу пакуль што няма ніякай магчымасці прадоўжвання сваёй вучобы.

Але калі б мы й прачыталі такое, дык наўрад ці павярнулі б у другі бок, бо ня было куды вярнуць, а ў Вялікабрытаніі была на пачатак прынамся праца. Лятуець жа пра далейшую адукацыю ўсюды можна. У сваім рамантызме мы – як гэта ні наўна гучыць цяпер – падумоўвалі нават пра вайсковую асвету. Пра гэтую апошнюю мроілася ў жаданні быць гатовым да збройнага змаганьня, няўхільнасьць якога падказвала міжнародная атмасфэра.

„Жалезная заслона”

Яшчэ ў сакавіку 1946 г. нядаўны брытанскі прэм’ер Ёнстан Чэрчыль, ведамы сваім красамоўствам, прамаўляючы ў Злучаных Штатах, кінуў крылатыя словы „жалезная заслона”: „Ад Шчэціна над Балтыкай і да Трыесту над Адрыятычным морам, — сказаў ён у сваёй прамове, — на ўвесь кантынэнт апусьцілася жалезная заслона”. Мэтафара „жалезнай заслоны” вызначыла дачыненні паміж заходнімі сьветам і камуністычнай Эўразіяй амаль на цэлае паўстагодзьдзе.

Пад узьдзеяннем перамогі над нямецкім фашызмам і пры вялікім укладзе Савецкага Саюзу ў гэтую перамогу камуністы па цэлай Эўропе пачалі дамагацца ўлады. Пачаліся змовы й перавароты. На працягу 1947 г. падзеі ўва ўсходняй і цэнтральнай частцы эўрапейскага кантынэнта паказалі рост маскоўскага кантролю над дзяржавамі Цэнтральнай і Паўднёвай Эўропы. У Грэцыі завастрылася акцыя левых супраць павароту ў краіну караля Юрыя II, хоць у выбарах перамаглі манархісты. Пакінуў Польшчу апошні апазыцыянер, лідэр Сялянскай партыі Станіслаў Мікалайчык. Падтрыманыя Крамлём румынскія камуністы змусілі караля Міхаіла, пад ціхі плач ягоных прыхільнікаў, адрачыся ад трону. Францыя выкінула 19 савецкіх грамадзянаў, абвінавачаных ва ўмяшанні ў нутраныя справы краіны. Канец 1947 г. засьведчыў ушчыльненьне „жалезнай заслоны” праз увесь кантынэнт. У кастрычніку камуністы дзевяцёх краінаў на зьездзе ў Варшаве заснавалі Камінтэрн на змаганьне з „амэрыканскай імперыялістычнай гэгемоніяй”.

Захад актыўна рэагаваў на гэтыя падзеі й сам прадпрымаў контрмерпрыёмствы. Кангрэс ЗША на прапанову прэзэдэнта Гэры Трумэна („антыкамуністычная дактрына Трумэна”) прызнаў 400 мільёнаў даляраў на дапамогу Грэцыі й Турцыі ў змаганьні з камунізмам. Трумэн заклікаў амэрыканцаў есьці ашчадней: абыходзіцца бязь мяса аўторкамі, а чацьвяргамі бяз кураціны й яек, каб дапамагачь харчамі згаладалай Эўропе. Трумэнаў заклік быў не без палітычнай мэты – прадухіліць магчымыя закалоты й захоп улады левымі, у тым ліку камуністамі, якія мелі даволі моцныя партыі ў Францыі й Італіі.

На пачатку 1947 г. ў Кангрэсе ЗША Бэрнард Барук, кіраўнік амэрыканскае дэлегацыі ў камісіі ААН для справаў ядзернае энэргіі, заявіў, што Савецкі Саюз выкраў амэрыканскія сакрэты атамнай бомбы. Амэрыка прапанавала паставіць вытворчасць атамнай энэргіі пад міжнародны кантроль. Але савецкі дэлегат у ААН Андрэй Грамыка заявіў, што толькі людзі, якія страцілі адчувальнае рэальнасьці, могуць паверыць, што такая прапанова можа быць прынятая.

У сакавіку таго ж году на маскоўскай канфэрэнцыі міністраў замежных справаў „чатырох вялікіх” (ЗША, СССР, Вялік абрытанія й Францыя) разгарэліся спрэчкі наконт паваеннага ўладжання Эўропы, асабліва Нямецчыны. У Амэрыцы тым часам усё большага розгаласу набывала кампанія выкрываньня затоеных камуністаў на ўрадавых становішчах і асабліва ў кіно-вытворчасці.

Паміж сталіцамі Захаду й Усходу шугалі стрэлы абвінавачаньняў. Вашынгтон асудзіў Маскву за ўмешваньне ў нутраныя справы Вугоршчыны. Брытанскі прэм’ер Клемэнт Этлі перасьцярог, што прымірэнчая атмасфэра паміж заходнімі альянтамі й савецкім бокам канчаецца. У ліпені 16 эўрапейскіх некамуністычных дзяржаваў сабраліся ў Парыжы на абмеркаваньне праекту амэрыканскай дапамогі Эўропе, г. зьв. Плянэ Маршала.

Паралельна з эканамічнымі й прапагандавымі мерапрыёмствамі паабпал „жалезнае заслоны” інтэнсыўна йшло распрацоўваньне ўсё больш і больш зьнішчальнае атамнае зброі. Злучаныя Штаты правялі на Бікінскіх абтоках ўяршыню падводны ядзерны выбух. Некалькі месяцаў пазьней савецкі намесьнік міністра замежных справаў Андрэй Вышынскі даў зразуменьце, што Масква таксама мае атамную бомбу.

Разьвітаньне зь Нямецчынай

Паміж двума варожымі бакамі, на якія падзяліўся сьвет, ляжала распластаная й спараліжаваная нядаўнай паразай Нямецчына. Нам, палітычным уцекачом, цяжка было ўявіць сабе будучыню ў гэтай краіне. Мы зазналі тут ня-мала гора, хоць, праўда, па вайне знайшлі ў ёй таксама ратунак ад бальшавіцкага гвалту. Настаў час пакінуць яе. Трапнае слова на разьвітаньне, пад заг. „Бывай, Нямецчына!”, сказаў у „Наперадзе” Васіль Шчэцька (М. Багун).

Бывай, Нямецчына! – Хто яго ведае, што тут навязваецца з гэтымі словамі? Здаецца, яшчэ нядаўна мы казалі: бывай, Беларусь! І думалі: бывай не надоўга? Колькі з нас, пакідаючы родныя парогі, марылі хутка прывітаць іх? Мы ўсе жылі гэтым: разьвітваючыся, ніхто ня думаў пакідаць хоць бы на год сваіх родных, знаёмых, блізкіх. Але ж як яно станецца, ніхто не ўяўляў.

І вось мы разьвіталіся з домам, прыехалі ў Нямецчыну: каго выгналі пад зброю, хто цягнуў яе сам, хто ўцякаў проста ў паніцы – лёс кіраваў парознаму.

І мы прыйшлі. Прышлі ў той самы край, дзе жыццём кіравала сьмерць. У гэтым краі-машыне ўсім хапіла месца, жыццё ж кожнаму было падыктаванае. Выбар быў невялікі: праца, жабрацтва, ахвяры. І ўсё лажылася разам у агні вайны.

Але вайна прайшла. Рэха гарматаў пракацілася апошні раз, пакінуўшы за сабою магільную цішыню руінаў.

Вайна скончылася... Але для каго? Для пераможцаў і для пераможаных. Мы ж – ні адны, ні другія. Нам яна ня скончылася. Адны мясілі балота за дротам, другія пусьціліся ў валакіту, іншыя кінуліся ў пекла... У пекла? Дадому! – Не, дому больш няма. І хоць „чырвоныя хапуны” абвяшчалі канец выгнаньню, але кроў тых, якія трапілі ў іх кіпцюры раней і «захлынуліся іхнай 'свабодай'», „, казалі: заставайся, уцякай! І ад гэтае „свабоды” мы ўцякалі, як маглі.

Ізноў Нямецчына. Выходзіць, зь Нямецчынай разьвітацца нельга. Праўда, цяпер яна стала іншай – дэмакратычнай! Але ж хапуны й тут не перасталі лятаць. Зноў нешта валіцца: рэгістрацыя, скрынінгі (праверкі), статусы, рэпатрыяцыя... У гэтым калейдаскопе цяжка ўтрымацца. Аднак, дзякуючы УНРРА, а пасля ІРО, якія шмат каму ня прынеслі нічога, акрамя вечнага страху, зарадзілася, уваскросла зноў наша грамадзкае жыццё. Дзякуючы перадавой частцы нашае інтэлігенцыі, мы сталі моцна на ногі: зьявіліся нашыя асяродкі, арганізацыі, школы. Дзякуючы гэтаму, і нашай „адзінаццатцы” ўдалося прадоўжыць навуку, дало надзеі на вышэйшую асьвету.

Прышоў час разьвітання зь Нямецчынай. Мала хто пакідае яе з жалем. І хоць цяпер мы яшчэ ня ведаем, што нас чакае, але спадзяемся, што будзе лепш. А цяпер – бывай, Нямецчына!..

„Наперад!” №3, 20 студзеня 1948

Пераправа празь Ля-Манш

19 студзеня 1948 г., пасля поўначы, мы праехалі паўз галяндзкі горад Ротэрдам – мамэнт, які адгукнуўся ў мяне вершам „Ноччу празь Галяндыю”:

Ноч, як вугаль. Ў цішы
 Усьміхаюцца ласкава зоры,
 Вецер штосьці з палямі гаворыць
 Навакол – ні душы.
 Раптам сьвіст, грукат, гром...
 Зьмей зялезны, прыжмурыўшы вочы,
 Скалыхнуў супакой чорнай ночы
 І прапаў, палыхнуўшы агнём...

І далей ноч, як вугаль...

* * *

Купэ вагона. Нас гурток.
Ўва ўсіх задуманыя твары –
Прыемна аб мінулым марыць,
Адкінуўшы усё набок.
Ня ўсьпееш воч прыкрыць рукою,
Як ты ўжо ў Краі на прадвесні...
— Сябры, зацягнем можа песню?
Няхай дыхне яна вясною!

І паплыла „Ад родных ніў...”
Паволі так, як Нёмна хвалі.
І засьмяяліся ў аддалі
Малюнкі, іх што перажыў.
А за вакном рука-няўгледка
Старанна тчэ свае вузоры:
Уверсе – неба, хмары, зоры,
А нанізе – канаваў сетка.
Ляжаць, забыўшыся у сьне,
Палі, залітыя вадою.
А там вунь дрэвы чарадою
Засумавалі па вясьне.
Навокал ноч лягла нямая...
„Глядзі! Які цудоўны горад!!!”
„Цябе ня знала войнаў гора,
І шмат чаго ты, брат, ня знаеш!”
Не, ён ня чуе. Горад сьпіць,
А мора ліхтароў пілнуе
Яго спакой і ціш начную...
Салодкі сон, відаць, ён сьніць.

* * *

Зь зямлі паволі цемень злазіць
Цягнік зацішвае свой ход...
„Ну, падымайцеся ў паход! –
Ўжо станцыя! Пара вылазіць!”
О, не! Дзіўны! Шчэ колькі іх
У век в ы з в о л ь н а г а змаганьня
Мінаць прыдзецца, покуль станем,
Даехаўшы да мэт сваіх.

„Наперад!” №4, 1 лютага 1948

Таго ж дня, адолеўшы сямігадзіннае калыханьне па Ля-Маншы паміж кантынэнтальным Гук-оф-Голянд і ангельскім Гарўічам, мы ступілі на сушу. Пераправа праз ваду на невялікім караблі „Б’ярыц” далася некаторым нялёгка, як гэта задакумэнтаваў годам пазьней наш фэльетаніст Архіп Папліска (Цьвірка) ў сваім „Дзёньніку 12-кі”:

(...) За гэтка кароткі час, як год, Дванаццатка пабачыла не малы кавалак сьвету ды перажыла нямала цікавых прыгодаў – ні словам расказаць, ні пяром апісаць. Толькі збольшага прыкінуўшы вокам, то страх бярэ.

Пачалося ўсё з таго моманту, як яна рушыла зь месца. Тады ўжо й павяло! І рукамі, і нагамі, коламі, і па сінім моры, па зямлі й пад зямлёй – усяго хапала. Калі прыйшла чарга на тое сіняе мора, аб якім я ўспамінаў, дык некаторыя палічылі патрэбным заскочыць заадно па дарозе ў сталіцу Латвіі – слаўны горад Рыгу (к олькі пільгрымаў адпраўляецца туды штодня!). Заглядалі туды ня так дзеля цікавасьці, як дзеля неабходнасьці – вельмі ж ужо было цяжка абмінуць яе, хоць гэта й ня вельмі падарозе... Некаторыя змагаліся ўсімі сіламі супраць гэтага адхіленьня ад правільнага курсу параплава, які наперад ніяк не прадвяхаў сваім пасажырам магчымасьці нечага падобнага. Некаторыя ж пакорна прымалі гэты дзіўны выбрык лёсу, і, перахіліўшыся цераз борт, зь неапісальнай мэлянхоліяй глядзелі на мутныя хвалі, якія што-раз падкідалі карабель, прарочачы, што вось-вось нешчаслівы глядач зноў будзе прымушаны аддаць патрэбную дань бязлітаснаму Нэптуну... Я меў шчасьце наглядаць у той момант нашага слаўнага Міхася-Душу (якога абвінавачваюць, калі прыпамінаеце, што ён, быццам, з Каўказу). Наглядаць, праўда, мог толькі цела, бо душы й паміну ня было. Цела гэтае, ахутанае з ног да галавы ў ватною коўдру, стаяла на палубе, кідаючыся ўзад і ўперад. Ад часу да часу іскра жыцьця загаралася ў ім мацней, і ён з усіх ног кідаўся да борту, як відаць, зусім не дзеля таго, каб пацешыць зрок гульнёй хваляў з чайкамі, ці каб памахаць рукой сустрэчнаму параплаву. Пасьля некаторага часу „на палубу вылез – сознаныя уж нет” – як сыпяваецца ў расейскай песьні, сам Васіль Іванавіч Багун. Ён падыйшоў да Міхася, які вісеў у той час на борце, паківаў спачувальна галавою. Пасьля штосьці занепакоіўся – правёў вакол сябе вачыма і хуценька прыняў Міхасёву позу. Як бачыце – нялёгкае, багатае ў прыгоды марацкае жыцьцё!..

Гэта быў толькі пачатак... Хутка ступілі мы на цьвёрдую зямлю, і зараз жа ўрачыста выпілі першы „кап оф ті” /кубак гарбаты/. Пасьля ён быў неразлучным спадарожнікам і ўдзельнікам нашых вандровак па землях і падзямельях зямлі брытанскае. Тады былі часы – авяняныя рамантыкай, ангельскімі туманамі, спалоскваныя вечным і неадлучным, як лёс – тым жа „кап оф ті”.

„Наперад!” №17, люты 1949

З Гарўічу нас прывезьлі пад вечар у Кембрыдж у разьмеркавальны пункт. Тут павінна была вырашыцца наша бліжэйшая працоўная будучыня. Чакаем, што будзе заўтра. А тымчасам адпачываем у атмасфэры, якую ўдала перадаў у абразку „Ля каміна” Алесь Марговіч.

Студзенскі вечар плача дробнымі сьлязьмі дажджу і пранізьлівым ветрам вые манатонна ў павуціне правадоў. Змоўкне, ды толькі на момант, каб яшчэ з большай сілай і ўпартасьцяй узмацніцца. Плачам скрыўджанага дзіцяці жаляцца галінкі аголенае ліпы за сьцяной; застукаюць раптоўна аканіцы, і, здаецца, нешта чорнае й жудаснае крадзецца пад вакном. А за вакном толькі чарнільная пустка... І няведама, ці гэта заўсёды, ці толькі выняткава, студзенскі вечар у Ангельшчыне так падобны да беларускага ў лістападзе.

Мяккае сьвятло расьцярушвае мрок вялізнае залі. Пад сьценамі роўнымі радамі выгадныя фатэлі, але нікога ня відаць, хто б карыстаўся імі. У глыбокай задуме дрэмле ў рагу старое піяніна. Вышэй над ім малюнак: сярэднявекавы рыцар, стаўшы на калена, падае пышны букет чароўных кветак даме свайго сэрца. Вясной вее ад гэтых кветак, а ў вачох рыцара й дамы столькі шчасьця й каханьня... Здаецца, быццам гэта — зачараванае мёртвае каралеўства. Але не! Вось там, насупраць, нейкія постаці. Сядзяць паўколам, а перад імі камін – старасьвецкі, агромністы, аваяны рамантыкай мінуласьці камін. Падыходзіш бліжэй, глядзіш, і... няма больш мёртвага каралеўства. Ёсьць жывы вобраз. Дванаццатка ў поўным зборы „забівае” каля каміна пасьялявачэрні час. А калі маеш крыху фантазіі, так як яны, і паслухаеш іхняй гутаркі, дык гатоў не пазнаць гэтае вялікае, на першы пагляд мёртвае, залі: пустыя фатэлі абсядуць даўныя знаёмыя, сябры, сяброўкі; пры замоўклым піяніна сядзе іхняя сяброўка-піяністка, што калісьці так часта грала ім; рыцар з малюнку, аддаўшы букет сваёй князёўне, папросіць яе ў каралеўскі вальц, і ў такт чароўнае мэлёдыі закружацца пары, завіхрыцца маладосьць...

Вясёлымі зайчыкамі пырхаюць пламенчыкі каміна. Пырскне іскра, заварушыцца абгарэлае вугольле, застогне вецер у коміне. А гутаркі, нічым веснавыя крынічкі, забурляць, то зашэпчуць сумнай песьняй восенскага дажджу, ды такія шчырыя й простыя, ад сэрца й душы.

— Хлопцы, колькі гэта месяцаў як мы выехалі зь Міхэльсдорфу? Мне штосьці здаецца...

— Хай табе, браток, не здаецца, — перабіў Янку заўсёды спакойны Вася. — Мне таксама здавалася, пакуль з календаром у руках ня вылічыў. І, ты думаеш, шмат? Тры тыдні толькі.

— Эх, браткі, што значыць свая беларуская сям’я, — уздыхнуў Паўло.

— Хлопцы! — адазваўся Янка-паэт, — вось цікава, каб гэта можна

было мець такі магічны апарат, пры дапамозе якога было б магчыма бачыць на адлегласць: наставіў сабе не жаданы аб'ект і глядзі, як у кіно на экране.

— Божа! Калі б гэта было магчыма, я адразу б... – падскочыў зь месца адзін з Алесяў ды, памеркаваўшы, на дакончыўшы, прысеў. А іншыя паднялі такі сьмех, аж заля задрыжэла.

— Вось ты ўжо душу выладаваў бы, хоць праз экран, — падміргнуўшы, сказаў Лёня.

— Э, не! Я забыўся, гэта ж нават каб і апарат такі быў, дык што зь яго, калі ня меў бы перад кім.

— Так, хлопцы, аказваецца, толькі адзін з нас, не паказваючы пальцам, можа пісаць лісты, пачынаючы іх „Каханая!”, а рэшта... Эх, шкада гаварыць... – уздыхнуўшы, амаль працаптаў Дзіма ды пачаў:

*Апошні ліст пішу я да цябе ў цішы...
Апошні ліст. Будзь дробрай адпішы...*

— Можаш сабе пісаць, гэта не пашкодзіць, — пажартаваў хтось.

— А мо засьпяваць што-небудзь?

— Я ня супраць!

— Можна.

— Добрая ідэя.

— Эй, Дзіма, падай тон!

— „Чынароў” да „чынароў”, а „басьсё” – сюды! – гукнуў Дзіма. Трычатыры!

Жыцьцё наша быццам чайны сярод мора...

Льлецца песня, гучыць, набірае моцы. Кожны сьпявае і ў душы перажывае. Пледзячы ў мігатлівае пламеньне каміна, ён бачыць шырокія гоні беларускіх палёў, блакіт вазёраў і рэчак, чуе шум нашых пушчаў і сьпеў дзяўчат летнімі вечарамі...

Уміжчасе, звабленья сьпевам, прыходзяць украінцы й палякі. Навокала чуецца: „Гарна пісня”, „Пенкна пёсэнка”.

Раптам з натоўпу падыходзяць тры хлапцы. Яны вонкава нічым ня розьняцца ад іншых. Толькі ўважней паглядзеўшы ў вочы, убачыш штосьці блізкае й знаёмае.

Ды вы ўсе беларусы? Вас тут дванаццаць? А мы думалі, што нас тут толькі трох, — усхвалявана кажуць яны, працягваючы рукі на вітаньне.

Як прыемна сустрэць суродзічаў на чужыне! Прышлося шмат апавядаць ім пра ўсё. Нічога дзіўнага: яны жылі ў Нямеччыне ў

чужым лягеры, пра беларускае жыццё нічога ня чулі. На іхную просьбу ўзноў паплылі мэлёдыі родных песняў.

Праходзіць хвіліна за хвілінай. Дагарэў камін. На дварэ крыху павіднела, дождж перастаў, паказаўся бледны дыск месяца.

— Хлопцы вось бачыце – месяц? І падумаіце толькі, што й над нашай Бацькаўшчынай ён таксама цяпер сьвеціць, — сказаў нехта пры разьвітаньні.

І мо ніколі так, як у гэты момант, думкі іх ня былі так аднолькавымі.

„Наперад!“ №4, 1 лютага 1948

Выбар працы. На вуглякопскай практыцы ў Шатляндзі

Пра падарожжа на брытанскі абток і далейшы нечаканы паварот нашага шляху я напісаў, ужо з шатляндзкага гораду Стырлінгу, у лісьце да сваёй сымпатыі ў Міхэльсдорфе Олі Харытончык у лютым 1948 г.:

Што гэта было за цудоўнае падарожжа! Уяві сабе: цёмная ноч, вакол мора агнёў, раўніна, як стол, усё сьпіць, і паміж асьветленых гарадоў, дарогаў, вёсак, як пярун ляціць наш цягнік. Асабліва прыгожа выглядаў Ротэрдам, празь які мы праяжджалі, я гэта часткова апісаў у вершы „Ноччу праз Галяндыю“, які Ты прачытаеш у нашым наступным нумары „Наперад!“

У Hook of Holland перакусілі ў а гадзіне недзе каля 6-й раніцы селі на параплаў і... разьвіталіся з кантынэнтам.

Доўга ўглядаўся ў агні порту, што паступова аддаляліся, і мімаволі яшчэ раз прыпомніў сабе ўсе шчасьлівыя й нешчасьлівыя хвіліны, перажытыя на гэтым кантынэнце. Неяк дзіўна шчымела сэрца...

Далей ізноў уражаньні! Першы раз на моры! Як-ні-як, а навіна. Праўда, для некаторых гэтая навіна была ня зусім прыемнаю, аднак я абышоўся добра. Ты вось, калі каталася ў Рэгенсбургу на гайданках, дык больш-менш можаш сабе ўявіць: гойдае ды гойдае, але ня тры хвіліны, а гадзінаў з шэсьць. Нейкія людзі, што з намі ехалі, чуць не папакідалі сваіх там вантробаў, ды і нашыя хлопцы...

Мора выглядае прыгожа, асабліва ў ясную пагоду. 19-га папаўдні ступілі на брытанскую зямлю ў порце Harwich. Адсюль цягніком (ясна, мяккім) прыехалі пад Кембрыдж на аэрадром, на якім жылі раней ангельскія лётнікі. Баракі тут, праўда, не баракі, а „бочкі“, як мы іх зазем, ня надта важныя, аднак нам сказа лі, што тут доўга не затрымаемся. Мы мелі ўладзіць толькі ўсе фармальнасьці й ехаць на месца працы. Выйшла аднак ня зусім па-нашаму. Справа, бачыш, такая. У Амбэргу мы ўсе запісаліся на фабрыку й так думалі зрабіць. Ясна, што мы ніколі не дапу-

шчалі думкі, каб нас парассылалі на працу ў розныя месцы. А тут вышла так, што на фабрыку пісацца можна, але:

1. усім разам папасьці ў адно месца нельга;
2. запісаўшыся, трэба чакаць аж некалькі месяцаў, а ў нас „час – золата”.

Да гэтага із „шамовкай” тут хоць і чатыры разы на дзень кармілі, а было зусім скупа. Прышлося атрыманы яшчэ на параплаве фунт стэрлінгаў праесці на яблыках; нічога іншага нельга было купіць.

Да баўэра /да сельскага гаспадара/ пісацца таксама ня было ніякага сэнсу. А бяруць толькі: фабрыка, баўэр, цагельня й шахта.

„Ну, і што?” – пытаешся.

А вось што: запісаліся на працу ў капальні вугля. Гэта быў адзіны выхад, каб застацца разам, а для нас гэта – усё, бо ня было б ніякага сэнсу ехаць у Ангельшчыну, каб нас тут параскідалі па ўсіх кутках. А гуртам мы нідзе не прападзём і зможам сёе-тое зрабіць для справы. Першым чынам, мы зможам выдаваць далей наш „Наперад!”, які мы мусім выдаваць за ўсякую цану ў сьвеце. Па-другое, ня мы першыя; людзі вунь працуюць і зусім задаволеныя з гэтага. У канцы канцоў, калі не спадабаецца, па нейкім часе зможам заўсёды перайсьці на іншую працу. На сяньняшні ж дзень мы поўнасьцю задаволеныя з нашага выбару. (...)

Цяпер далей! Празь дзесяць дзён нас 140 чалавек, што запісаліся на шахты, павезьлі ў Ёрк. Тут розныя праверкі, рэгістрацыі, камісіі ды ўсё падобнае заняло нам таксама каля дзесяці дзён, тут мы мелі таксама „экзамен ангельскай мовы”. Выглядала гэта так: заходзіў да ангельца, ён задаваў некалькі пытанняў па-ангельску („Як завешся?” – „Калі прыехаў?” – „Дзе вучыўся?” – „Колькі гадоў?” – і г.д.) і кожны мусіў адказаць. Хто адказаў, атрымліваў катэгорыю „А”, хто не – „В”. Мы, зразумела, усе 12 чалавек, атрымалі „А”, за што ад іншых чулі пахвалу, што вось беларусы ўсе, як адзін, знаюць ангельскую.

Катэгорыю „А” пасылаюць адразу на шахцёрскую школу на 4-6 тыдняў. Мы вось тры дні таму назад прыехалі сюды й тут маем адбыць свой курс.

Жывем тут у бараках, аднак незраўнальна лепшых, чым дасюль. У пакоі па 12 чалавек. Нашых 10 жывуць разам. Я папаў акурат адзін сярод ангельцаў у суседні пакой. Гэта аднак ня дрэнна, бо ёсьць з кім „сьпікаць” па-ангельску...

Тут жа радам умывальнік із заўсёды гарачаю вадою й ванны, у якіх у кожную хвіліну можна шыкарна выкупацца. У пакоях цэнтральнае аграваньне. Кожны мае сабе шафу й ложка зь беленькай, як сьнег, пасьцельлю. Калі вяртаемся з заняткаў, заўсёды застаем роўненька засланья ложка й чыста выцёртую падлогу.

Зь ежай – хоць расьпяразвайся. Хлопцы пачынаюць уваччу правіцца.

Гэты тыдзень займаем днём. Устаем каля пятай, адзіем атрыманыя бацінкі, камбінзон, мыемся, ямо сьнеданьне й а 6:15 выяжджаем аў-

табусам за км 40 на заняткі ў шахту. Там у 7:30 пачынаем. Церазь дзень займаем пад зямлёй. Падзеленыя на групы па 10 чалавек і з кожнай групай займаецца ангелец-інструктар. Наверасе маем лекцыі (таксама па-ангельску) аглядаем фільмы пра вугаль, займаем спортам. Вывучаем усё дакладна, бо пачалі аж ад пачатку ўтварэння вугля. З поўгадзінным абедам займаем да 4-й гадзіны, а пасля ізноў аўтабусам едем дамоў. З намі шмат таксама ангельцаў. Тыдзень прыдзеца працаваць днём, а тыдзень – ноччу. Сыбота й нядзеля вольныя. Вольны час тут праводзіць вельмі добра. Шмат гульняў, часапісаў, радыё, камін і г. д. Ангельцы адносяцца да нас вельмі ветліва. На школе маем атрымоўваць па пяць фунтаў у тыдзень. З гэтага фунтаў са два разыдзеца на ежу і ўсе іншыя патрэбы, а з рэштай рабі што хочаш. На сталай працы будзем атрымоўваць больш.

Выбарам шахцёрскае кар’еры мы забяспечвалі сабе лепшыя заробкі, якія пабольшвалі магчымасць выдаваць далей „Наперад!”. Калі б пайшлі працаваць на сельскай гаспадарцы, зараблялі б працэнтаў дваццаць менш – там плацілі чатыры з палавінаю фунты за 48-гадзінны працоўны тыдзень.

Пра пачаткі нашае шахцёрскае кар’еры раскажаў Архіп Папліска ў сваім „Дзёньніку 12-кі”.

Пачалі мы сваю экспедыцыю, як гэта ўжо з даўных часоў заведзена – ад часу зьяўлення ДП – зь пераходнага лягеру. Ён складаўся, як заўсёды, з халодных баракаў і галодных небаракаў-жыхараў. Фунт, які атрымаўся на караблі й за які кажны збіраўся закупіць найменш палавіну Ангельшчыны, незаўважна растварыўся, пакідаючы за сабой толькі няпрыемны ўспамін аб кіслых яблыках. Вось тут і прыйшлося задумацца: а што далей? – як пісаў Астроўскі. Але надарэмна мы хваляваліся – хутка прыйшоў адказ: далей – наступны пераходны лягер. Сюды, акрамя баракаў і небаракаў, дайшла яшчэ падвойная колькасць камісіяў і падкамісіяў, якія, ніяк ня цікавячыся баракамі, прычэпліваліся ўсё да гэтых другіх. Праверылі ўсё – пачынаючы ад парваных портак і канчаючы выбітымі зубамі. Дванаццатка з задзіўляючай цяжкім ператрывала ўсё: калі казалі, дык дыхала, кашляла, адчыняла рот, падскакала. Што можа гора зрабіць з чалавекам...

Прышоў канец навет і на гэта. Хутка сабралі мы лахі пад пахі й кінуліся ў Шатляндыю – на шахцёрскі ўнівэрсытэт, як назваў яго наш Багун (ангельцы, якія, як ведама ўсім, церпяць на нястачу фантазіі, завуць яго проста Трэнінг цэнтрам). У Шатляндый людзі амаль гэтка самыя, як і ўсюды, з той толькі розніцай, што мужчыны спадніцы носяць. Дзяўчаты ж зусім не адрозніваюцца ад ангельскіх – палітуруюць вусны ня менш ад іх.

Нашыя студыі там трывалі сем сэмэстраў – па тыдню. Пачаткі, як заўсёды, былі цяжкія – я сам, першы раз апускаючыся ў шахту, 12 разоў глытаў сэрца, якое па закону інэрцыі ўсё старалася пакінуць сваё папярэдняе месца жыхарства. Але ўсё ж, скончыўшы студыі, мы выйшлі дасведчанымі вуглякопамі – з усімі практычнымі ведамі на тое, каб магчы закапацца ў адпаведную дзірку ў шахце, ня рызыкуючы быць знойдзеным да канца працы. Цяпер з кожным днём гэтыя веды паглыбляем – вынікі надзвычайныя! Не забываемся й на старыя ангельскія вуглякопскія традыцыі – у як найкарацейшы час трэба ўмазацца так, быццам ты ўжо цэлыя горы вугалю перавярнуў.

„Наперад!” №17, люты 1949

Мы трапілі ў Вялікабрытанію ў пэрыядзе, калі пры ўладзе была Лейбарысцкая партыя. Зьявілася яна на палітычнай арэне ў 1924 г. пад кіраўніцтвам Рамсэя Макдональда. У выбарах 1945 г., прапануючы сацыялістычную праграму, партыя здабыла выразную перамогу над кансэрватарамі Ёінстана Чэрчыля й адразу ж узяла кірунак на нацыяналізацыю вугальных шахтаў, вытворчасці газу й электрычнасці ды грамадзкага транспарту, уключна з грамадзянскай авіяцыяй. Урад паставіў пад свой кантроль каля 850 прыватных кампаніяў (заплаціўшы ім 165 мільёнаў фунтаў кампэнсацыі), 1.647 капальняў вугля, больш за мільён акраў зямлі ды каля 100.000 будынкаў. Мэтай гэтых крокаў было ўвядзеньне пяцідзённага працоўнага тыдня, большае заробтнае платы, лепшых умоваў працы ды сацыяльнага забеспячэння „ад калыскі да труны”. Наступныя кансэрватыўныя ўрады, асабліва „жалезная лэіды” Маргарэта Татчэр, адмянілі шмат чаго з тых рэформаў, але асноўнае з сацыяльнага забеспячэння засталася й да сёння.

І вось прыбылі мы ў Шатландыю, у горад Стырлінг. Тут прайшлі сямітыднёвае вышкальненне, наведальні маляўнічае навакольле, у тым ліку Эдынбург зь ягонымі гістарычнымі мясцінамі, ды пачалі апаноўваць пакрысе ангельскую мову. Праўда, з гэтай апошняй здараліся асечкі. Выйшаўшы раз з хлопцамі на горад пазаглядацца на дзяўчат ды падзівіцца на вітрыны мыгазынаў, я адважыўся выканаць просьбу курцоў — зайсьці ў краму купіць цыгарэтаў. Ад свайго шатляндзкага сябры-шахцёра я ўжо чуў, што „цыгарэта” – гэта „фэг” (fag, слэнг). У краме, зь мінаю чалавека, які ведае, чаго ён хоча, я, кіўнуўшы галавой у бок цыгарэтаў, вымавіў гэтае слова. Але, відаць, язык за зубы зачэпіўся. Мяне чакала зьбянтэжанасьць, калі прадаўчыца падала мне пакет фігаў, што ляжаў недалёка ад цыгарэтаў. Не падаючы віду, што я ня справіўся з заданьнем, я заплаціў за фігі ды выйшаў з кіслай мінай на вуліцу, выклікаўшы дружны хохат сяброў. Шатляндцыя адзначаецца драматычнай гісторыяй, карані якое сягаюць у рымскія часы. Хрысьціянства сюды прыйшло ў другой палавіне шостага стагодзьдзя. Найстарэйшы ўнівэрсытэт, названы імём сьв. Андрэя, быў заснаваны ў Эдынбургу ў 1412 г. – гэта менш-больш час, калі наш Францішак Скарына здабываў веды ў Кракаве.

Шатляндцы даўгі час мелі сваіх каралёў. Але зацяжная крывавае вайна сярэдзіны 17-га стагодзьдзя грунтоўна зьмяніла палітычны ландшафт брытанскага абтоку, і ў 1707 г. дайшло да аб'яднаньня Шатляндыі з Англіяй у Злучанае Каралеўства (Вялікабрытанія). У 1999 г. Шатляндыя дамаглася аднаўленьня свайго парлямэнту.

Шатляндцы – народ з пачуцьцём нацыянальнай годнасьці. Маюць багатую мінуўшчыну, перасыпаную выдатнымі імёнамі, такімі як Аляксандар Бэл (вынаходзец тэлефону), Аляксандар Флемінг (вынаходзец пэніцыліну), Дэвід Брустэр (вынаходзец калейдаскопу), Эндру Карнэгі (магнат), Джэймс Максвэл (фізык і матэматык), Адам Сьміт (эканаміст, пачынальнік палітычнай эканоміі), Вальтэр Скот (пісьменьнік, паэт і шатляндзкі патрыёт), Артур Конан Дойл (аўтар дэдэктываў пра Шэрляка Голмса) ды маса іншых. Шмат хто зь вядучых лёнданскіх палітыкаў, у тым ліку прэм'еры, былі шатляндзкага паходжаньня. Прапарцыянальна да ліку жыхарства, падкрэсьліваюць шатляндцы, мы далі мноства таленавітых людзей. Сёньня ў Вялікабрытаніі ангельцы складаюць 81% жыхароў, шатляндцы – 10%, а валійцы – 2%.

Дарэчы, вельмі папулярны цяпер на Захадзе від спорту гольф – шатляндзкага паходжаньня. Каля Эдынбургу знаходзіцца найстарэйшы гольфавы клюб, які бесьперапынна існуе ад 1744 году. Славіцца краіна на ўвесь сьвет і сваім нацыянальным прадуктам – віскі.

Мой інструктар з гонарам гаварыў мне пра свайго нацыянальнага гэроя паэта Робэрта Бэрнса (Robert Burns, 1759—1796). Мяне й дасюль забавляе завучанае тады шатляндзкае вымаўленьне Бэрнсавага чатырохрадкоўя (з круглым гучаньнем гукі „р“): „О ўуд сам пур ту гіфты гі ас // ту сі аўрсэлфс ас ідзэр сі ас”. Што значыць: О, калі б была такая сіла, якая дала б нам дар бачыць сябе такімі, якімі бачаць нас іншыя. Сапраўды, гэта быў бы цудоўны падарунак чапавеку – тады напэўна было б навокала кожнага з нас менш ганарыстых і напышлівых асобаў з задзёртым носам.

Робэрт Бэрнс (транслітарацыя прозьвішча якога памылкова перадаецца як Бёрнс у некаторых айчынных даведніках) – выдатны прадстаўнік шатляндзкага нацыянальнага адраджэньня – свайго роду шатляндзкі Паўлюк Багрым, толькі зь лепшай доляй. Сын парабка, ён сам пачынаў як парабак, а пасля пэўны час быў фэрмэрам. Адукацыю атрымаў ад бацькі. Рана выявіў цягу да літаратуры. У маладым веку, дзякуючы літаратурным здольнасьцям і сваёй прыемнай натуры, стаўся шырака ведамым літаратарам. Ён — аўтар шматлікіх гумарыстычных або й сакрастычных вершаў, а таксама песеньнік і лірык. Напісаў або запісаў каля 200 песьняў для славутага шматтомнага збору „Шатляндзкі музычны музэй”. Адна зь іх – Auld Lang Syne /Даўно мінулы час/ – пьесца цяпер па цэлай Амэрыцы на навагодніх сустрэчах, калі гадзіннік выбівае 12-ю гадзіну начы.

Пару слоў пра тэрміналёгію.

На працягу нашага побыту ў Вялікабрытаніі, дый пасля, мы ня зусім дакладна разумелі нюансы брытанскіх нацыянальных і этнічных тэрмінаў.

У „Наперадзе”, прыкладам, бадай выключна ўжываецца тэрмін „Ангельшчына” (Англія), нават там, дзе больш адпаведным было б казаць „Вялікабрытанія” або „брытанцы”.

Ангельшчына (Англія) – гэта ня сынонім Вялікабрытаніі, паколькі акрэсьлівае толькі частку апошняй: Вялікабрытанія складаецца з Англіі, Шатляндый і Валіі (Ўэльс). Называць Вялікабрытанію Ангельшчынай ці Англіяй – гэта падобна як называць Савецкі Саюз Расеяй. Этнічна сьведомы шатляндзец або валіец абурыцца, калі яго назваць ангельцам – так як сьведомы беларус або сьведомы ўкраінец абураецца, калі яго называюць расейцам.

На месцы сталае працы ў цэнтральнай Англіі

Па сямёх тыднях трэнінгу мы навучыліся хадзіць пад зямлёй так, каб ня стукацца галавою ў папярэчкі, набылі крыху навыкаў з кіркаю, шуфлем, ваганэткамі, узрыўчаткай, пракладаньнем рэек ды рознымі прыхваткамі вуглякопскай прафэсіі. Цяжка было прывыкнуць трымаць сэрца на сваім месцы ў часе, калі ліфт, апускаючыся ў шахту, пасья кароткага павольнага руху, раптам правальваўся ў бездань. За два зь нечым гады чалавек так і ня прывык да гэтага ныраньня ў прорву...

Скончыўся трэнінг, настаў час ад’езду на месца сталае працы. Мы гатовыя былі ехаць куды хаця, абы разам. Тут нам прыдаўся наш скаўцкі статус. Мы нагадалі шахтаўскай адміністрацыі, што мы – група скаўтаў, якія хацелі б трымацца як мага бліжэй адзін да аднаго. Просьбу нашу адміністрацыя да пэўнай меры ўважыла. Паслалі нас хоць ня ўсіх у адну шахту, але ў адно Стафардшырскае графства ў цэнтральнай Англіі. Бліжэйшымі вялікімі гарадамі там былі Лестэр, Бірмінгэм і Ковэнтры (Leicester, Birmingham, Coventry). Найбольшая група, спачатку шасьцёрка, а пасья сямёрка нас, апынулася ў шахцёрскім пасёлку (гостэль) Ту-Гейтс (Two Gates). Знаходзіўся ён недалёка ад мястэчка Тамўартс (Tamworth) і зваўся афіцыйна Тамўарцкі шахцёрскі пасёлак. Бута, Вострыкаў і Дзімітрук пасяліліся раскідана ў мястэчку Нанітане (Nuneaton), а Шчэцька з Карасём – у шахцёрскім пасёлку Ковэнтры.

Тугейцкі пасёлак складаўся зь некалькіх будынкаў, што мелі форму бочак. Гэта былі пакрытыя рыфленай бляхай баракі з цымэнтавай падлогай, у якіх паабпал вузкага праходу стаяў дзесятак ложкаў з шафамі каля іх і невялікімі столікамі. Ніякіх перагародак, ніякага адасабленьня. Узімку ад падлогі цягнула холадам, аграваньня не хапала. Прыбіральня й душ знаходзіліся асобна.

Харчаваліся й адпачывалі ў ішым будынку пасуседзку. Там, пачеўшы, можна было зайсьці ў залю з камфартабельнымі фатэлямі пачытаць, перагледзець сьвежы нумар газэты, папісаць лісты, пайграць у шахматы. Два разы на тыдзень у гостэлі паказвалі дармовыя фільмы.

Каля баракаў знаходзілася спартовая пляцоўка з валебольнай сеткай. Тут Лёня Швайчук, наш найлепшы валеббаліст, папісваўся сваімі „рэзанымі” мячамі. Рэшта дванацаткаўцаў таксама брала ўдзел у гульнях. Апрача нас, беларусаў, у пасёлку жылі ўкраінцы, славэнцы, латышы, мадзяры.

Мястэчка Тамўартс было непадалёку. Туды хадзілася ў бар, кіно, на шпацыры па вуліцах з агляданнем невялікіх крамак.

Апынуўшыся на месцы сталае працы, мы ўзяліся ўладжваць свой быт. Згаладалыя фізычна за час недаядання ў лягеры ДыПі, спачатку не маглі наецьціся хлеба (пагатоў, што ён тут быў белы). Стосікі лустачак, што сталі на стале, усе мігам знікалі разам зь міскаю супу. За колькі тыдняў, набраўшы калёрыяў, на хлеб надта не налягалі, сталі больш пераборлівымі, хоць вялікага выбару ў ядзе ня было – найчасьцей, апрача супу, кухня давала жараныя яйкі або пярловую кашу.

Хутка паявіліся ў нас і першыя нармальныя заробкі. У нашай шахце выплочвалі штотыдня ў сераду. З псыхалягічнага боку гэта было вельмі сымпатычна: у панядзелак ня думалася далей за сераду, бо ў сераду выплата; у сераду ж недалёкай бачылася ўжо й пятніца – канец працоўнага тыдня. І так, не заўважыш, як тыдзень — за сьпіною. У панядзелак ізноў бачыш блізкую прыемную сераду. Праўда, Янка Жучка прыпамінае, што ў

Толькі што з шахты. Зьлева: Паўлюк Урбан, Янка Запруднік, Алесь Мрговіч. Тамўартс, жнівень 1948 г.

У выхадны дзень.
Верхні рад
зьлева:
Паўлюк Урбан,
Янка Запруднік,
Янка Жучка;
унізе:
Піліп Дзехцяр,
Алесь Марговіч.
Тамўартс, лета
1948 г.

ф3-2
(23)

яго выплату давалі пятніцамі. У кожным выпадку, тыднёвая зарплата куды прыямнейшая за месячную. Яна ня толькі ўраўнаважвае асабісты бюджэт, але й падвышае працоўную мараль работніка.

Калі голад на хлеб патрываў у нас нядоўга, грашовы голад зацягнуўся, у адных ён быў больш адчувальны, у другіх менш – усё залежала, хто што з грашыма рабіў. Спачатку, паколькі ніхто з нас нічога вартаснага ў сябе ня меў, трэба было прыстойна апрануцца. Апрача гэтага, хацелася дазволіць сабе на сякую-такую прыемнасьць, ласунак. Groшы патрэбныя былі таксама й на фінансаваньне нашага часапісу, бо падпіска й ахвяраваньні далёка не пакрывалі кошту ягонага выдаваньня. Мала таго, мы загарэліся былі амбіцыяй набыць свой супольны дом, на што патрабавалася (як задатак) каля 500-600 фунтаў. Мы зь Цьвіркам наіўна разьлічвалі на пазыку ад сп. Базиля Варгана, нашага знаёмага сьлёсара зь Міра, які жыў у Лёндане. Адважыліся спытацца. Але той на гэтую рызыку не пайшоў. Ды ў яго была й сям'я ў Польшчы, якой ён памагаў матарыяльна. Іншых жа крыніцаў прыбытку ў нас ня было. А пры заробтку шэсьць з палавінаю фунтаў на тыдзень, заплаціўшы за харчы й кватэру ды складку ў выдвецкую касу, ня кажучы ўжо пра іншыя дробныя выдаткі, ня шмат тых фунтаў і заставалася.

Прэзыхіюм Другога зьезду Згуртаваньня Беларусаў у Вялікай Брытаніі. Зьлева: Мікалай Нікан, Аляксандар Бута (старшыня), а. Часлаў Сіповіч, Алесь Марговіч. Лёндан, 2 травеня 1948 г.

ф3-3
(24)

Зала паседжаньняў Другога зьезду Згуртаваньня Беларусаў у Вялікай Брытаніі. Лёндан, 2 травеня 1948 г.

ф3-4
(25)

З часам мы ўсведамлілі сабе свае абмежаваныя магчымасці. Набылі перш-наперш тое, на што маглі дазволіць – радыёпрыёмальнік, каб слухаць музыку ды арыентавацца менш-больш, што дзеецца на сьвеце. Праўда, на першай пары пасля нашага прыезду ў Ту-Гейтс нас цікавілі ня гэтулькі міжнародныя падзеі, колькі ўладкаваньне свайго штодзённага жыцця. Ні на хвіліну мы не забываліся пра галоўную мэту – далейшую навуку. Шмат часу аддавалі на выдаваньне часопісу, а таксама на сувязь зь беларускімі асяродкамі ды раскіданымі па розных мясцінах суродзічамі. Адрозна ж наладзілі сувязь зь Лёнданам – далучыліся да Згуртавання Беларусаў у Вялікай Брытаніі (ЗБВБ) як асобны аддзел „Дванаццатка„. Шахта была нам як бы дадаткам да тае вялікае нацыянальнае справы, якою мы жылі. Трэба было ўсімі сіламі трымацца разам, мацаваць супольны фронт, не паслабляць запалу й салідарнасці, падключацца да грамадзкіх справаў, шукаць аднадумцаў, а галоўнае — выдаваць часопіс і думаць пра магчымыя іншыя культурныя й выдавецкія праекты. Вакол усяго гэтага, як ластаўкі летнім вечарам, кружыліся нашы бясконцыя гутаркі, пляны й лятучыні.

Некаторыя вучацца танцаваць

(Успамін Васіля Шчэцкі)

Мы зь Леанідам Карасём прыехалі ў Ковэнтры недзе ў канцы сакавіка й зарэгістраваліся ў паліцыі 30.III.48. Шахта нашая (Binley Coalmine) знаходзілася недалёка ад гораду, а пасялілі нас у гостэлі Ёайкен (Wyken Hostel) на ўскраіне Ковэнтры. Тут жылі пераважна самотныя мужчыны й жанчыны. Баракі былі падзеленыя на пакоі для дзвюх асобаў. У кожным пакоі два ложка, дзве шафы, два крэслы, стол ля вакна. Прыбіралі іх, калі мы працавалі. У баракі былі агульныя ўмывальні, душы, сушылькі й г.д. Пасля працы можна было памыцца ў капальні, але тут было заведзена ездзіць мыцца ў гостэлі. Шахцёры карысталіся грамадзкімі аўтобусамі, садзіліся ў іх з усім сваім пылам і вуглем, але ніхто з пажыраў не пратэставаў. У гостэлі былі залі для адпачынку, зборак, гульняў, танцаў. З адміністрацыяй або паліцыяй мы ня мелі ніякіх клопатаў, ніякіх абмежаваньняў свабоды ня было.

У капальні мы працавалі днём. Вазілі ваганэткамі, пустыя або з вуглём ці матарыялам — праца не цяжкая, але пыльная й небясьпечная. Трэба было строга пільнавацца правілаў бяспекі. Каб здабываць вугаль у забоі, дык туды ня кожны мог трапіць, там працавалі больш дасведчаныя шахцёры.

Мы зараблялі па шэсьць з палавінаю фунтаў за пяць дзён працы. З гэтага фунт адлічвалі на падатак, рэшту давалі на рукі. На той час гэта быў нядрэнны заробтак. Кватэра й харчаваньне каштавалі нам два з палавінаю фунты. Тры фунты заставаліся ў кішэні. Часамі праца-

валі ў сыботу, дык мелі яшчэ адзін фунт на выдаткі. Лявон казаў: „Цяжка ўставаць, але добра даставаць”. Ангельскім шахцёрам, што мелі свае дамы, праца аплачвалася лепш, бо ім капальня давала яшчэ бясплатны вугаль на аграваньне хаты. Яны мелі таксама выгады з належаньня да свайго шахцёрскага клюбу, дзе можна было таньней перакусіць і выпіць.

Нам з Карасём трэба было перш-наперш набыць прыстойную вопратку („адрачыся ад старага міра”), бо ў нашай дыпіўскай было ні на сябе паглядзець, ні на людзі паказацца. За месяцаў тры працы можна ўжо было на сёе-тое дазволіць сабе: у магазынах, дзе прадаваліся матарыялы, былі й краўцы на месцы. Прымераюць, пашуюць, і сплачвай сабе на раты. Заказы касьцюм каштаваў 16 фунтаў. З гэтага мы й пачалі. Далей пайшлі іншыя рэчы: туфлі, кашулі, свэтры, пальто, плашчы й г. д. За два гады мы нядрэнна адзеліся, набралі выгляду зусім заходніх хлопцаў.

Хоць мы зь Лявонам не займаліся адміністрацыяй часапісу „Наперад!”, але давалі свае „творы”. Карась часам нешта пісаў, а мне проста было сказана: давай сваё ў кожны нумар. Дык вось я й каратаў над сваімі творами: пераважна апісаньнямі каляндарнага кола сялянскага жыцьця, легендамі, аповяданьнямі, нарысамі. Сяды-тады мы езьдзілі ў Тамўартс да сяброў Дванаццаткі. Тыя адведвалі нас. Задавальненьне з „Напераду” было тое, што былі нядрэнныя водгукі аб нашай працы й нас самых.

Ковэнтры – даволі вялікі індустрыяльны цэнтар. Ён ведамы шырока сваёй легендарнай лэйды Гадайва (Godiva). Паданьне кажа, што Гадайва жыла ў XI-м стагодзьдзі, была жонкай начальніка гораду. Калі муж ейны налажыў вялікія падаткі на гараджанаў, яна запратэставала. Каб дамагчыся зьніжзеньня падаткаў, села голая на каня ды праехалася па горадзе. Мы якраз былі ў Ковэнтры, калі там адчынялі помнік Гадайве, здаецца, у 1949 годзе. Прыяждала на гэтую ўрачыстасьць пазьнейшая каралева, а тады яшчэ прынцэса Элізабэта. У горадзе прайшло сьвята з мноствам людзей у цэнтры ля помніка, а сярод іх былі й мы зь Лявонам.

Неўзабаве па прыездзе мы зблізіліся з трыма беларусамі нашага менш-больш веку – Сільвэстрам Будкевічам ды братамі Зыгмунтам і Гэнрыкам Сенкевічамі. Гэтыя пазнаёмілі нас з ангельскімі вечарынкамі-танцамі. Мне вельмі спадабаліся гэтыя вечарынкi: прыгожыя танцавальныя залі, добрыя аркестры, спакойная прыгожа апранутая публіка. Лявон на танцы ня вельмі квапіўся, але часамі хадзіў са мною. Няўвязка толькі была, што танцавалі тут ня так, як было ў нас дома ці на эміграцыі. Я пастанавіў узяць лекцыі бальных танцаў. Ня выцярпеў і Лявон, і ён пайшоў вучыцца танцаваць. Хадзілі мы цэлы год, плацілі за кожную лекцыю ці не па пяць шылінгаў (чвэрць фунта). Я нават здаў экзамен у праграме „Асноўныя бальныя танцы” й атрымаў пасьведчаньне. Карась зкзаменаў не здаваў і ніколі не танцаваў, але разьбіраўся, хто добра танцуе, а хто не.

У мяне за два гады ў Ковэнтры было нават два каханьні. Хоць ангель-

ская мова была слабая, але неяк каханьне выходзіла. І памаглі танцы – там можна было знайсці дзяўчыну. Бальшыня нашых хлопцаў, былых дыпістаў, хадзілі ў кіно шукаць дзяўчат, але я ня мог сабе ўявіць, як можна знайсці дзяўчыну ў кіно. Праўда, думкі аб жаніцьбе ні мне ні Лявону ня прыходзілі, мы ўсё мроілі аб далейшай навуцы, клапаціліся аб грамадзкай працы, аб нацыянальнай справе. З часам з гэтага атрымаўся плён. Працу Дванаццаткі заўважлі кіраўнікі беларускай эміграцыі. Нашы намаганьні й спадзяваньні ўкаранаваліся ў сакавіку 1950 г., калі мы атрымалі дазвол на ўезд у Бэльгію.

Уладжваемся жыць, але не пакідаем надзеі

Зь Нямеччыны прыйшла радасная вестка пра яшчэ адзін выпуск матурыстаў з гімназіі, якая год перад тым дала нам крылы. Мы іх шчыра прывіталі ў „Наперадзе”.

Вітаем сяброў абсальвэнтаў!

Першая Беларуская Гімназія ймя Янкі Купалы ў Міхэльсдорфе (Амэрыканская зона Нямеччыны) 17.4.1948 г. абходзіла сваю вялікую ўрачыстасьць – трэці выпуск матурыстых. Ізноў пяць асобаў, сябры: Кіпель Вітаўт, Лябёдкін Віктар і сяброўкі: Харытончык Ольга, Савёнак Зора і Ганчарэнка Галіна атрымалі матуральныя пасьведчаньні – гэтую зброю, што адкрывае шлях у вышэйшыя навучальныя ўстановы. Як мы даведаліся, сяньня чатырох зь іх ідуць ужо на ўнівэрсытэт здабываць вышэйшую асьвету.

Жадаем ім як найлепшых посьпехаў у іхнай далейшай навуцы й барацьбе з жыцьцём. Вітаем і адначасна моцна верым, што ў хуткім часе сустрэнемся разам зь імі студэнтамі.

Пішучы гэтыя словы, мімаволі насоўваецца думка аб тых мужных, працавітых кавалёх, якія выкавалі гэтую зброю ўжо не аднаму з нас. Мімаволі ўсплываюць у думках тыя цяжкія ўмовы, у якіх працуюць гэтыя людзі — настаўнікі Беларускае Гімназіі ймя Янкі Купалы. Яшчэ раз хочацца ад усяго сэрца падзякаваць ім за той каштоўны скарб, які яны далі нам, нашым сябром, і, верым, дадуць яшчэ іншым.

Хай дапаможа Вам Бог у Вашай ахвярнай працы, дарагія спадары настаўнікі, а Вам, сябры абсальвэнты – у далейшым жыцьці й навуцы! Сябры з „Дванаццаткі”

„Наперад!” № 8, красавік 1948

Зь лістоў да Олі Харытончык:

Тамўартс, 08.08.48

Оля!

Сяньня нядзеля. Галідэй кончыўся – заўтра на працу. Я, чамусьці, дык рад, што заўтра панядзелак. Працоўны дзень мне цяпер неяк лепш падабаецца, чым такія сыботы ці нядзелі. Яно то й адпачыць не мяшае, але гэты „адпачынак” хутка надаядае. Чалавек уцягнуўся ўжо да таго, што кожную хвіліну мусіць нешта рабіць.

Пагода ў нас ня дужа правіцца – дождж, вада, сьлякаць... Такая пагода мне амаль заўсёды дзейнічае на настрой. І сяньня гэты шум вады па страсе нагнаў нейкую ахвоту гаварыць, выпадавацца ўдоваль. Таму мо й гэты ліст будзе крышку абшырнейшы за іншыя. Да гэтага, не адчуваю ніякай пільнай справы (мо толькі сяньня) за плячыма й прыемна ўсьведамляць, што цэлага паўдня часу ў маім распараджэньні. Зрэшты, ня ведаю: калі пагода разьясьніцца, мо пад'едзецца ў кіно – сяньня йдзе добры фільм. Хлопцы таксама не адмовяцца.

Пачну мо (хоць і ня зусім па-джэнтэльмэнску) раней ад сябе. Ад майго апошняга ліста Табе прайшло кавалак часу ды не абы-якога – тыдзень галідэю/адпачынку/– гэта невялічкая ўстаўка ў наш даволі аднастайны спосаб жыцьця. Разам нам не ўдалося правесцьці гэтага тыдня, і кожны праводзіў на свой лад – мо ўжо й ня зусім так, як гэта інфармавалася некаторымі з нас да некаторых з вас – аднак кожны па-свойму: адзін глушыў шэры (віно) ды піва цэлы тыдзень, другі зьездзіў там недзе на забаву, дзе паўзмрок, матавае сьвятло, чароўная музыка ды рамантычныя ангелькі; трэці праехаўся да свае ненагляднае й г.д., і г. д.

Я зь Дзімам зьездзіў да нашага знаёмага зь Міра, які жыве на самым паўдні Ангельшчыны ў прыморскім гарадку *Bognor Regis*, мае там сваю сьлясарню, жыве вельмі добра (матарыяльна), мае дзьве пляменьніцы й паважае вельмі нас, як і мы яго. Прабылі там у яго тры дні, якія правялі надзвычай добра. Багнар-Рэгіс пакінуў па сабе моцны адбітак. Гэта гарадок, дзе запраўды адчуваецца чысьціня, спакой і прырода: замест вуліцаў – алеі й запраўднае сіня-блакітнае мора тут жа пад бокамі (Ля-Манш). Гэта мясьціна, якая пасья крыклівых, п'яных, вечна разгалдзелых баракаў гостэлю, цягне да сябе, як нейкі лек для душы. Калі далей ня будзе ніякай надзеі на навуку ўва ўнівэрсытэце й кантракт наш скончыцца, будзем старацца перабрацца ў Лёндан або вось у такі Багнар-Рэгіс, дзе можна здабыць сабе фах першакляснага сьлёсара.

Там упяршыню прыйшлося адчуць, што такое мора. У нас там быў адзін спадарожнік, паляк, які працуе ў сьлясарні й які вадзіў нас ува ўсе мясьціны гэтага гарадка. Але купацца ў моры — гэта нешта *herrliches!* Гэта нешта, па чым будзе сумавацца да наступнага лета. (...)

У аўторак уначы вярнуліся „дамоў”... Па дарозе назад прабылі некалькі

ф3-5
(26)

Дванаццатка ў гасцях у лёнданцаў у ДOME Марыянаў. Жнівень 1948 г.

гадзінаў у Лёндане, правёўшы прыемную гутарку зь лёнданцамі. 21-га жніўня паедзем усе туды, бо польскія скаўты, дачуўшыся пра Дванаццатку, захацелі пазнаёміцца зь ёю бліжэй. Мы ўчора сабраліся ўсе разам падрыхтаваць крыху песьняў, каб ашаламіць імі *druhów* /сяброў/. Заадно там будзе паседжаньне Акадэміцкага таварыства, да якога належаць матурысты. Па сустрэчы з польскімі скаўтамі мо хто-небудзь папрабуе распусакаць слухі аб якім-небудзь „фільстве”, дык гэта для нас не навіна.

Учора пастанавілі да канца наступнага месяца агулам купіць акардыён. Калі пераедзем усе ў адно месца, ён будзе неабходным. 10-ты нумар часапісу гатовы. Вышлю на днях, бо пасья галідэю слаба з грашыма. Ці атрымалі спсп. Каханоўскі й Міцкевіч /Аўген Каханоўскі й Міхась Міцкевіч/ мае лісты, якія я выслаў на Міхэльсдорф? Часапіс пашлю церазь Віндзіш.

Калі Дзядзька Антось /Антон Адамовіч/ доўга не зацягне, дык у жнівёнскім нумары пачнецца паэма Ясеня, якую я нядаўна кончыў (на тры нумары). Мо таму й адчуваюся цяпер, як гару з плеч зваліўшы. (...)

28.08.48

Дабрыдзень, Оля!

Сяння тыдзень, як мы (усе 12) былі ў Лёндане на сустрэчы з чэскай, украінскай і польскай моладзай. З палякоў на вечары было некалькі студэнтаў з ангельскіх унівэрсытэтаў. Гэта ўрэшце палякі, якія навучыліся

думаць і жыць па-сяньняшняму. Іх тут ёсьць цэлая партыя (і даволі моцная), якая прымірылася з думкай аб расстаньні зь Вільняй і Львовам. Хлопцы вельмі сымпатычныя й шмат распытваліся ў нас аб жыцьці беларусаў у Польшчы. Падчас слуханьня рабілі вялікія вочы, гавораць, што такія рэчы чуюць першы раз. Разыйшліся, абяцаючы трымаць знаёмства перапіскай. Ну, што ж – пабачым. Па магчымасьці такія сустрэчы (праектуюцца) будуць адбывацца ў далейшым: гэта вельмі добрая арэна для прапагандаваньня нашых ідэяў, нашага ймя. Былі таксама й ангельцы – прыхільнікі беларусаў, якіх а. Сіповіч змог зацікавіць нашай справаю, і якія шмат нам памагаюць. Нарабілі там здымкаў. Калі будуць гатовыя, то прышлю Табе (мы зрабілі адзін усёй дванаццаткай).

Цяпер ізноў калупаем вугаль ды рыхтуем часапіс.

Сяньня езьдзіў глядзець акардыёна. Ёсьць розныя – па 34, 75, 100 фунтаў (усе на 120 басоў). Аднак на раты ня хочуць прадаць. Прыдзеца крышку пачакаць. Акардыён – цяпер адна з найгалаўнейшых справаў нашых. Тады й з канцэртаў можна будзе сям-там паказацца. (...)

З унівэрсытэтам вашым можа што-небудзь і зыйдзе, аднак я гляджу на гэта даволі скептычна. Ну, што ж – дай Божа! Як толькі вы з французскай думаеце ўладзіцца? З ангельскай у мяне пакрышку рухаецца. На шахтах пры працы ўжо не заікаюся. Цяпер перапісваюся з адной Mistress, якую сустрэў аднойчы ў а. Сіповіча. Яна вучыць іх па-ангельску і вельмі ахвотна дапамагае ў авалоданьні мовай. Лісты, якія ёй пасылаю, яна правіць і адсылае назад. Гэтак пакрышку йдзе. (...)

Францішак Бартуль частуе кавай Дванаццатку ў агародзе лёнданскага Дому Марыянаў. Жнівень 1948 г.

ф3-7
(28)

Дванацатка ў ліку ўдзельнікаў з'езду Беларускага Незалежніцкага Народна-Хрысьціянскага Руху. Лёндан, 22 жніўня 1948 г.

24.09.48

Добры вечар, Оля!

(...) Цяпер крышку пра сябе. Дык вось: „толцыте, толцыте и отверзется вам; ищите, ищите и обратете”... Значыць, шасьцёх нас ужо вучацца. Што ж, трэба за адным заходам браць усё, што даецца. З навукай справа так. Міляў 15 ад нас, у гор. Nuneaton ёсьць Mining and Technical School. Вось я, Цьвёрка, Жучка ды Урбан і пайшлі на тэхнічна-інжынерны курс. Школа трохгадовая; мы на трэцім курсе (на апошнім). На заняткі езьдзім кожную пятніцу (сяньня былі першы раз). За прапушчаны працоўны дзень у шахце грошы атрымоўваем, як за працоўны дзень. Навучаньне стаіць даволі добра. Заняткі ад 9:15 да 4:45 вечара. Зусім салідна. Кніжкі дастанем. З мовай будзе окей. У клясе чалавек каля 15. З чужынцаў толькі нас чатырох. Бута пайшоў на 2-гі курс. Паўло 12-ты – на 3-ці электрычны. Вось дзеля чаго я й кажу, што з часам на лісты „худо”. З нашага гостэлю (усіх каля 200 чалавек) толькі мы вучымся.

Я працую ўжо на акорд. Праца цяжэйшая. Прыходзіцца часам прапацець да нітачкі. Заробак крыху лепшы. Цяпер ужо буду працаваць чатыры дні на тыдзень, а дзень у школе. Магу пазволіць сабе два разы на ўікэнд у кіно, а рэшта часу – часапіс, навука, карэспандэнцыя й сядытады што-небудзь грамадзкае. Ну, бачыш, што няма калі пра душу думаць, ня то што пра поўную, але й пра пустую...

Беларускія песьні ў начным аўтобусе

Жыўшы сямёх у пасёлку, здаралася, што мы ездзілі разам і на начную шыхту. Падбіраў нас аўтобус, якім карысталіся таксама шахцёры-ангельцы. Аднаго разу мы надумаліся „пачаставаць” іх беларускай песьняй. Зацягнулі „Ты чырвоная каліна”. Як жа яна спадабалася нашай „аўдыторыі”! Выбухнулі воплескі й просьбы: Please sing some more! /Калі ласка, пасьпявайце яшчэ./ Прасіць нас доўга ня трэба было. Мы грывнулі застольную „Жыцьцё наша быццам чаўны сярод мора”. А далей паплылі: „Ой, арол ты арол”, „Люблю наш край”, прахахатала „Баба Еўка”... Рэпэртуару стала аж пакуль не дае-халі да шахты. Пасьля таго разу, як толькі нас на аўтобусе зьбіраўся камплект сьпевакоў, ангельскія сябры прасілі: „Please sing”. І зноў гучэла наша песьня, пра якую трапна выказаўся Максім Багдановіч у сваім „Апокрыфе”, назваўшы яе спадарожніцай жыцьця беларуса ад калыскі да магілы. Не пакінула яго песьня нават тады, калі ён працаваў у ангельскай шахце...

У маім жыцьці былі песьні й песьні. Адны — прыгожыя, мэлядыйныя. Яны падабаліся, ахвоча слухаліся, але роднымі ня сталіся. Другія, свае — за душу бралі. На цэлае жыцьцё. Тыя першыя — лірычныя, любоўныя, задушэўныя — на душу ня леглі, хоць чуў іх з самага малку. У беларускае песьні былі заўсёды моцныя канкурэнткі — песьні-суседкі. Казаў той, чья ўлада, таго й песьні. Янка Купала зазначыў вельмі трапна: „Зь ярмом даў і песьню чужынец”. У маім раннім жыцьці гучэлі пераважна чужыя песьні, найбольш расейскія. Яны разносіліся з патэфонных кружэлках, са сцэны ў доме культуры, з кінаэкрану, з гітары былога савецкага салдата, расейца, які ў часе вайны знайшоў прытулак у нашай хаце. У вузкім местачковым сьвеце беларуская песьня так і не трапляла мне ў вушы. Але няўхільная сустрэча зь ёй была наканаваная, бо які акупацыйны рэжым ні панавалі бы, народная стыхія раней ці пазьней праб’е ягонае мярцвячае покрыва.

Гэта было недзе ўлетку 1942 году. Я толькі што скончыў мірскую пачатковую школу й хадзіў закаханы па Татарскай вуліцы, каб заглянуць у акно аднае хаты, дзе жыла Яна. У Міры тады, незважаючы на ваенны час, ішло сякое-такое культурнае жыцьцё, праводзіў свае пробы народны хор, якім займаўся мясцовы музыка Сяргей Жураўлёў. І вось праходжу я аднойчы каля свайго запаветнага акна, іду далей і чую дзівосную песьню: „Ці сьвет ці сьвітае, ці на зоры займае...” Гэта сьпяваў ня хор, сьпявалі анёлы ў цудоўнай нябёснай гармоніі. Я ўвесь замёр ад лагодных мяккіх галасоў, што плылі з адчыненага акна суседняга дому. Душа аблілася салодкай пшчотай, здалося, што гэта неба ахутвае зямлю нейкім шоўкавым вэлюмам, песьціць і супакойвае яе. „Ці мой міленькі, голуб сізанькі коніка сядлае...” Забыліся ўсе „красавіцы Піпіты”, усе „Муркі ў кожаных тужурках”, перасталі „шумець камышы”, а ў сэрца ўладарна ўсялілася свая, родная, такая блізкая, душэўная, бальзамна-гаючая песьня. Відаць, гэта сьпявала сама зямля, гучэлі акумуляваныя ў стагодзьдзях галасы продкаў, якія ўпро-

швалі-ўмольвалі не забывацца на іх, працягваць іхнае жыццё, бо ж толькі мы, жывыя нашчадкі, можам апраўдаць іхнае жаданьне няўміручасьці. Тады, ясна, такімі разважаннямі я не займаўся, яны прыйшлі пазьней. Тады я проста стаяў, як зачарваны.

Мінула шмат гадоў ад таго рамантычнага мамэнту, а песьня ня сьціхае, усьцяж кранае струны сэрца: „Каля плоту крапівушка ўсё кусьлівая, ёсьць у мяне сьвякравушка ўсё журлівая...” Кожны раз, калі я прыгадваю тое летняе сутоньне з блакітна-ружовым небам, тыя гарманічныя чароўныя тоны – а здаралася гэта безьліч разоў – сэрца агортае шчымлівая цяплыня, лагода й супакой. Пачуцьцё гэтае сталася для душы гаючым лексірам, яно напаўняе яе вераю, зь якое чэрпаецца патрэбная ў дарозе сіла.

Зь ліста да Олі Харытончык:

26.10.48

Добры вечар, Оля!

(...) Я цяпер мяняю шыхту кажны тыдзень: начная, папаўднёвая й ранішняя. Бяз прывычкі, праўда, на начной дрэннавата, бо ўдзень слаба сьпіцца й часам пабольвае галава, але за дзьве наступныя шыхты неяк вычухваюся памаленьку. Працу цяпер маю акордавую – працую на гіррiнг'у, г. зн. калі ад ціску асядаюць тунэлі, дык прыходзіцца старыя аркі (гэта зьязленыя рэйкі, сагнутыя ў форме паўкола) выймаць, зразаць з бакоў і зьверху слой каменя ды ўстаўляць новыя аркі. Працую таксама на пракладанні новых тунэляў (heading). Праца цяжэйшая за маю папярэднюю, але лепш аплачваецца. Гэта сама робіць і Алесь Марговіч. Я зь ім заўсёды хаджу разам на працу. У нас ужо пачынае захалоджваць, аднак восень тут вельмі добрая. (...)

Часапіс друкуем далей. Камбінуем так, каб пасья Новага Году кажны нумар выдаваць у час. У сыботу я купіў сабе нарэшце акардыён („Pietro” – белы; крышку размалёваны; 120 басоў; Made in Germany; ня новы, але з добрым голасам; рэгістар на два тоны; заплаціў 32 з палавінаю фунты). Школу на ноты маю, але вучыцца пакуль няма калі. (...)

Як з унівэрсытэтам? Хто з вас вучыцца наагул? (...)

Справы мае асабістыя – так сабе – пустата. Хутка Каляды, Новы Год. Шкада, што ўжо ні каляднай зоркі, ні такой сустрэчы Новага Году, як два папярэднія, ня будзе. Засталіся ўспаміны. Будзем што-небудзь камбінаваць тут.

Зь дзёньніка:

2.11.48

Пазаўчора атрымалі добрую вестку – куплены Беларускі Дом у Лёндане.

Хоць мы жылі далекавата ад Лёндану, наведваліся туды пры розных нагодах, пачаўшы адразу ж па прыездзе на месца сталае працы, уліліся ў актыўнае грамадзкае жыццё. На другім агульным зьездзе ЗБВБ у траўні

1948 г. Алесь Бута ўдастоіўся старшыняваць на такім важным форуме, быў абраны ў склад галоўнае ўправы. Мы вельмі цікавіліся ходам набыцця грамадзкага дому ў Лёндане. Былі ўсьцешаныя, калі ў кастрычніку 1948 г. фармальнасьці з набыццём маемасьці ўрэшце закончыліся. Пасьля дому айцоў Марыянаў – гэта быў другі ўжо цэнтар беларускага грамадзка-культурнага жыцця ў брытанскай сталіцы. За ўпарадкаваньне нованабытага аб'екту адразу ж узялася дружная талака. Часапіс „Беларус на Чужыне” паведаміў:

У сыботу (6.XI) лёнданскі аддзел ЗБВБ зарганізаваў талаку для ачысткі Беларускага Дому. На назначаны час зьявіліся сяброўкі й сябры. Пайшлі ў ход сьціркі, шчоткі, мётлы і лапаты. Да познага вечара гула праца, але дом ачысьцілі. Талака закончылася скромнай сяброўскай вячэрай.

А нехта пад крыптонімам А. Л., ўсьцешаны весткай пра куплю дому, кінуўся ў патрыятычны экстаз:

Як даведаўся, што мы маем свой уласны дом, дык мне адразу аж лягчэй стала на душы. У сваім уласным кутку мы зможам паказаць тым больш, што мы адданыя сваёй справе і павядзём змаганьне пад знакам Пагоні за лепшую будучыню і выкуем лепшую долю для нашай каханай Бацькаўшчыны. („Беларус на Чужыне” №17, 15 лістапада 1948)

Зь дзёньніка:

3.11.48

Акордную працу мусіць трэба кідаць. За нейкага аднаго лішняга фунта ды так ішачыць! Вось толькі, каб як з даўгамі разьлічыцца, а там – чорт зь ёю, з акорднаю. З часапісам хаця каб пасьпець – гэта ж яшчэ за верасень матрыцы не набітыя! (...)

6.11.48

Купілі на шасьцёх радыё. Пяцілямпавае. Каштавала 19 фунтаў зь нечым. Музыкай пакрысе абзаводзімся – акардыён і радыё ўжо ёсьць. У пакой сянья яшчэ патэфон прывалаклі. (...)

На восень прыадзецца трэба было б. Хлапцы ўжо ў ясэнкі ды рукавіцы адзяюцца. Бяда яго ведае – і гэта трэба, і тое трэба. З грашыма слабавата, а з часам – яшчэ горш.

7.11.48

(...) Трэба было б пагаварыць аб справах: ужо каля двух месяцаў як ня зьбіраліся разам. З Бутам нешта не ў парадку – закахайся ці якая трасца. Прыдзецца як найхутчэй „раскохваць”, нічога ня зробіш. Ня дай Бог, яшчэ жаніцца ўздумае!

Зь ліста да Олі Харытончык:

07.11.48

Сэрвус, студэнтка!

З адказам я мо й пачакаў бы крыху, бо сяньня хоць і нядзеля, а мусіць за справамі і ў кіно ня прыйдзеца пайсьці, але мне чамусьці ахвота выгаварыцца. Знаеш, у мяне гэта заўсёды пры такой напоўдажджлівай, пахмурнай пагодзе. Ні то нуды крыху, ні то мэлянхоліі, а мо зусім сэнтымэнт. З ахвотай цяпер, здаецца, пабыў бы ў Віндзішы. А „сотні лістоў”, ліхачка на іх, ніяк прыходзіць ня хочуць. Праўда, ляжаць лістоў зь 15 (неадпісаных) з розных кантынэнтаў, ды што ж, калі за іх неахвота брацца – усе ў справах часапісу. Але трэба неяк і іх упарадкаваць. Прыватную карэспандэнцыю я мусіць зараз закіну, бо запраўды робіцца гарача. Па Новым Годзе недзе паадпісваю.

Ну, дык як там вашыя ўнівэрсытэты, Student-Buch'i /студэнцкія заліковыя кніжкі/ і інстытуты? Куды, нарэшце, едзеце? Мо ў Бэльгію? Суседзі былі б. (...)

Мы пакуль што нікуды ня едем. Кантракт на год. Мо ўдасца выехаць куды на навуку (Бэльгію, Францыю, Гішпанію ці яшчэ куды), мо паедзем у Канаду ці Аргентыну. Але гэта пакуль пляны-фантазія. Хутчэй за ўсё, што тут будзем яшчэ доўга. Найлепш было б зьезьдзіць на пару тыдняў у Нямеччыну: білет адсюль у Мюнхэн каштуе 8 фунтаў – гэта ж ня страшна. Зрэшты, гэта пытаньне вясны. (...)

Ага! Бута, здаецца, усур'ёз ухлопаўся ў адну суседку ля свае прываткі /кватэры ў прыватным доме/. Трэба біць трывогу й ратаваць хлапца! Скандал проста! Чэрці гэтыя, яшчэ жаніцца зараз уздумаюць! Я трымаюся моцна.

Зь дзёньніка:

8.11.48

Гэты тыдзень на ранішняй шыхце. Сяньня працаваў ужо не на кантракце. Што я адмовіўся ад акорднае працы, ужо ведае амаль цэлая шахта, кажны ўсё дапытваецца прычынаў. Намесьнік мэнаджэра раззлаваўся й казаў, што надта расчараваўся. Думаў адразу паддацца, аднак – не, на вольнай працы хоць і заробіш на 20-30 шылінгаў менш, але затое чуешся заўсёды сьвежым. Здароўе даражэйшае за іхныя фунты. Сяньня на Seven Feet /іншая шахта/ ангельца прыбіла, здаецца, на сьмерць, а двум падрапала твары. Ды ці гэта першы выпадак! Таксама хіба й не апошні. З нашых гостэлеўцаў ужо колькім пагматала косьці. Хто ведае, на каго чарга заўтра.

Сядаю зараз папраўляць „Нявольніка” /Урбанова аповесьць для „Напераду”. (...)

„Чым далей, тым больш праціўна...”

12.11.48

Быў у кіно. Фільм ангельскі і, зразумелая рэч, распаскуднейшы – такая ідыёцкая прапаганда, што аж моташна робіцца. Чым далей, тым больш праціўным робіцца гэты абток – ня ведаю, да чаго тут дайсьці можа.

14.11.48

Набілі на матрыцы Januſary /артыкул у „Наперад!“. У бараку шум, гвалт. Чалавек ля 10 круцяць патэфон. Мусіў крычаць Алесю /Марговічу/ на вуха, каб той чуў, што яму дыктую /Алесь у нас набіваў матарыял часапісу на матрыцы/. Па абедзе прыехаў Будзька /Часлаў/. Прывёз „Гражыну“ Міцкевіча, каб зрабіць пераклад. Папрабую некалі – мо што-небудзь і выйдзе. Раіліся, што рабіць з БННХР*. Вечарам адзяю зноў лахі на сябе й адпраўляюся на начную шыхту. Ведаю, што ноч будзе не салодкая.

* БННХР – Беларускі Незалежніцкі Народна-Хрысьціянскі Рух. Запачаткаваны ён быў у Лёнднае ў канцы 1947 г., а аформіўся арганізацыйна ў сакавіку 1948 г. на першым агульным зьездзе. „Беларус на Чужыне” (№7), тады яшчэ нефармальны орган гэтага руху, тлумачыў: „Патрэба стварэння нейкай палітычнай групоўкі ў В. Брытаніі адчувалася ўжо ад даўжэйшага часу. Адною з найважнейшых прычын гэтага было тое, што адзіная дагэтуль існуючая тут беларуская арганізацыя, ЗБВБ, будучы арганізацыяй самапомачы, не магла займацца справамі палітычнага характару”.

Каб такімі справамі заняцца, патрэбная была канцэпцыя будучага ўладжання Беларусі. Вось як разумелі яе арганізатары БННХР:

Дзяржаўны лад у незалежнай Беларусі павінен апірацца на хрысьціянскіх прынцыпах. Яго галоўным заданьнем павінна быць забяспечаньне кожнаму беларускаму грамадзяніну аснаўных правоў чалавека й грамадзяніна: права да жыцьця, свабоднага разьвіцьця й свабоднай творчасьці, права да залажэньня сям’і й права да прыватнай уласнасьці. У міжчасе ж палітычная арыентацыя была ўзятая на Раду БНР. Адна з прынятых на першым зьездзе рэзалюцыяў прызнала Раду БНР за „адзінае легальнае прадстаўніцтва беларускага народу, як на Бацькаўшчыне, так і на эміграцыі”. („Беларус на Чужыне” №7, 5 сакавіка 1948)

Ідэю БННХР намагаліся ўжыцьцяўляць найбольш ейныя тварцы й патроны: а. (пазьней біскуп) Часлаў Сіповіч ды старшыня ЗБВБ (адзін з будучых старшыняў Рады БНР) Вінцэнт Жук-Грышкевіч. Рух меў сваіх энтузіястаў, галоўна ў Лёндане. Падтрымалі яго й мы ў Дванаццатцы, паразумеўшыся перад гэтым з нашым партыйным лідэрам, кіраўніком Беларускай

Нацыянал-Дэмакратычнай Партыі, Аўгенам Каханоўскім. Праўда, рух гэты аказаўся нядоўгатрывалым, як нашая БНДП. Найбольш канкрэтным вынікам дзейнасці БННХР было выдаваньне ў гадох 1947-1950 грамадзка-палітычнага двухтыднёвіка „Беларус на Чужыне”. Рэдагавалі яго ў розныя часы „Рэдкалегія”, Яраслаў Амор, а найбольш – Аляксандар Надсон (будучы сьвятар). Ад лютага 1949 г. часопіс выходзіў ужо фармальна як орган БННХР. Ён спыніў сваё існаваньне на 42-м нумары ў красавіку 1950 году. Тады мы былі ўжо ў Бэльгіі.

Зь дзёньніка:

22.11.48

Барыс /Рагуля/ прыслаў ліст. У Бэльгіі 23 месцы /для студэнтаў/. Вось каб і нам удалося. (...)

28.11.48

Дзень прагаманілі /з Чаславам Будзькам/. Ад плянаў ды праектаў аж у галаве цесна. Выдаць каляндар і залажыць у Нямецчыне выдавецтва – вось галоўныя рэчы.

Зь лістоў да Олі Харытончык:

01.12.48

(...) Сяньня ўжо другі дзень вылежваюся сабе ў ложку і ў вус ня дую. Праўда, скачу з палкаю, сьнеданьне хлопцы прыносяць, але ж гэта ня так ужо страшна. Тыдзень-другі „пагуляю”, а там ізноў будзе ўсё окей. А панядзелак усё-ткі нядобры дзень. І трэба ж было зачапіць па дарозе кіркай за палена і, замест у камень, усадзіць яе ў правую нагу. Рана ня страшная, але ступаць нельга. Лісты ж затое й сёе-тое для часопісу будзе ў парадку. (...)

На каталіцкія Каляды маем чатыры дні вольныя. Новы Год трэба будзе сустрэць з кілішкам – успомніць дзьве папярэднія сустрэчы. На нашыя Каляды мае быць зьезд БННХР* — мы будзем у Лёндане ці ў Ковэнтры. Стары Новы Год, калі будзе чым сустрэць, дык сустрэнем...

01.12.48

Оля! Ці думаеш ехаць у Бэльгію на тыя 23 стыпэнды, што выстаўраўся сп. Рагуля для беларускіх студэнтаў у Нямецчыне? Паведамлялі вам аб гэтым? (...)

Вось вясна б хутчэй! У нас тут туманы, часам дождж, робіцца халад-

---

*Зьезд БННХР на Каляды не адбыўся: на ініцыятыўным сходзе выявілася зашмат разыходжаньняў адносна назову й характару новай палітычнай партыі.

навата. Успамінаецца Багнар-Рэгіс з морам і сонцам. Ня кідаем таксама думкі пра паездку ў Нямеччыну. Тут яна вырысоўваецца асабліва ў яркіх фарбах.

Зь дзёньніка:

4.12.48

З Алесем Бутам справа дрэнь. Сказаў катэгарычна: „Заўтра на зборцы быць не магу!” У яго, бач, дзяўчына, у якое заўтра дзень народзінаў. Нат нейкі падарунак купіў за тры фунты. Адным словам, дажыліся! Трэба шукаць раду. Вечарам абгаварылі крыху; рамкі патрэбныя! Заўтра трэба ўжо падрыхтаваць грунт. Нешта нейкае патрэбнае, што б моцна зьвязвала, бо інакш — будзе трухлядзь.

КАМУНІКАТ.О.І.П.